SINONIME ALE CUVINTELOR *PLĂMÎN* ŞI *FICAT* ÎN GRAIURILE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

ION NUŢĂ

Problemele de bază ale sinonimiei, în ciuda faptului că au fost discutate în numeroase lucrări cu profil semantic, au rămas încă neelucidate, mai ales cele privind aspectele definirii termenului, ale clasificării tipurilor sinonimice şi ale răspîndirii acestora.

A fost neglijată sau tratată în mod cu totul sporadic sinonimia la nivelul graiurilor populare, cea oferită, în special, de atlasele lingvistice, plecîndu-se de la ideea că materialul de aici nu poate să ofere date precise privind diferenţierea şi distribuţia sinonimică, gradele de utilizare şi continuitatea relaţiilor dintre cuvinte. Părerea, potrivit căreia atlasele mai mult înregistrează decît interpretează un material lingvistic, că pe baza lor nu se poate urmări în mod special sinonimia, şi-a găsit numeroşi adepţi, astfel că s-a renunţat tacit la datele pe care le-ar fi putut furniza aceste surse.

Lucrurile stau însă cu totul altfel, şi cei care citesc corect atlasele îşi pot da seama că indicaţiile de acolo, prin care se precizează că un termen este recent [R] sau vechi [V], folosit mai ales de către tineri [T], bătrîni [B] sau femei [F] etc., sînt ajutoare de necontestat în analiza sinonimică. Problema a fost reactualizată în 1983 de către Doina Grecu (vezi *Probleme ale sinonimiei în grai*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 25-33), dar constatările făcute cu acest prilej au rămas neobservate.

Luînd în consideraţie unele dintre aceste fapte, lucrarea de faţă îşi propune să discute situaţia actuală a unor termeni sinonimi, într-un grai bine definit, cel din nord-estul Moldovei, cercetat de noi în mai multe împrejurări, pentru prima dată cu ocazia anchetelor pentru *NALR. Moldova şi Bucovina*.

Discuţiile se vor rezuma doar la termenii atestaţi pentru noţiunile de „plămîni" şi „ficat" (hărţile nr. 67 şi 77 din *NALR. Moldova şi Bucovina*, vol. I), iar la baza lor vor sta comentariile şi precizările făcute de către vorbitorii zonei respective. Intervenţiile noastre sînt de altă natură, şi ele nu afectează datele oferite de informatori, părerile lor despre răspîndirea, vechimea şi situaţia actuală a unor termeni sau a unor serii de cuvinte.

Plămîni

Materialul oferit de ALR I/I, h. 45 (vezi şi ALRM I/I, h. 68), atestă în cele 11 localităţi anchetate în nord-estul Moldovei doar cîte un singur termen pentru această noţiune : *plămîn alb (plămîi albe* : pct. 394 ; *plămîie albe* ;

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

-mîie: pct. 418; *plămîie albă* ; *-mîi* : pct. 412 ; *plămîi albi* : pct. 402 ; *plămîile albe* ; *-mîie* : pct. 424 ; *plămîi albe* ; *-mîie* : pct. 420 ; *plămîi albe* ; *-mîie albă* : pct. 522), *plămîn* (*plămîi* ; — : pct . 516 ; *plămîi* ; ~, *plămîn* : pct. 518 ; *plămîi* ; ≃ pct. 538), *mai alb* (*maiuri albi* : pct. 540). (În ALR II, s. n., vol. IV, h. 1122, Emil Petrovici nota pentru *plămîni de porc*, *plămîie albă* ; *plămăile*, în pct. 414, și *plămîile cele albe*, în pct. 520 ; vezi și ALRM II, s. n., vol. III, h. 941, *plămîiele albe*, în ambele pct.)

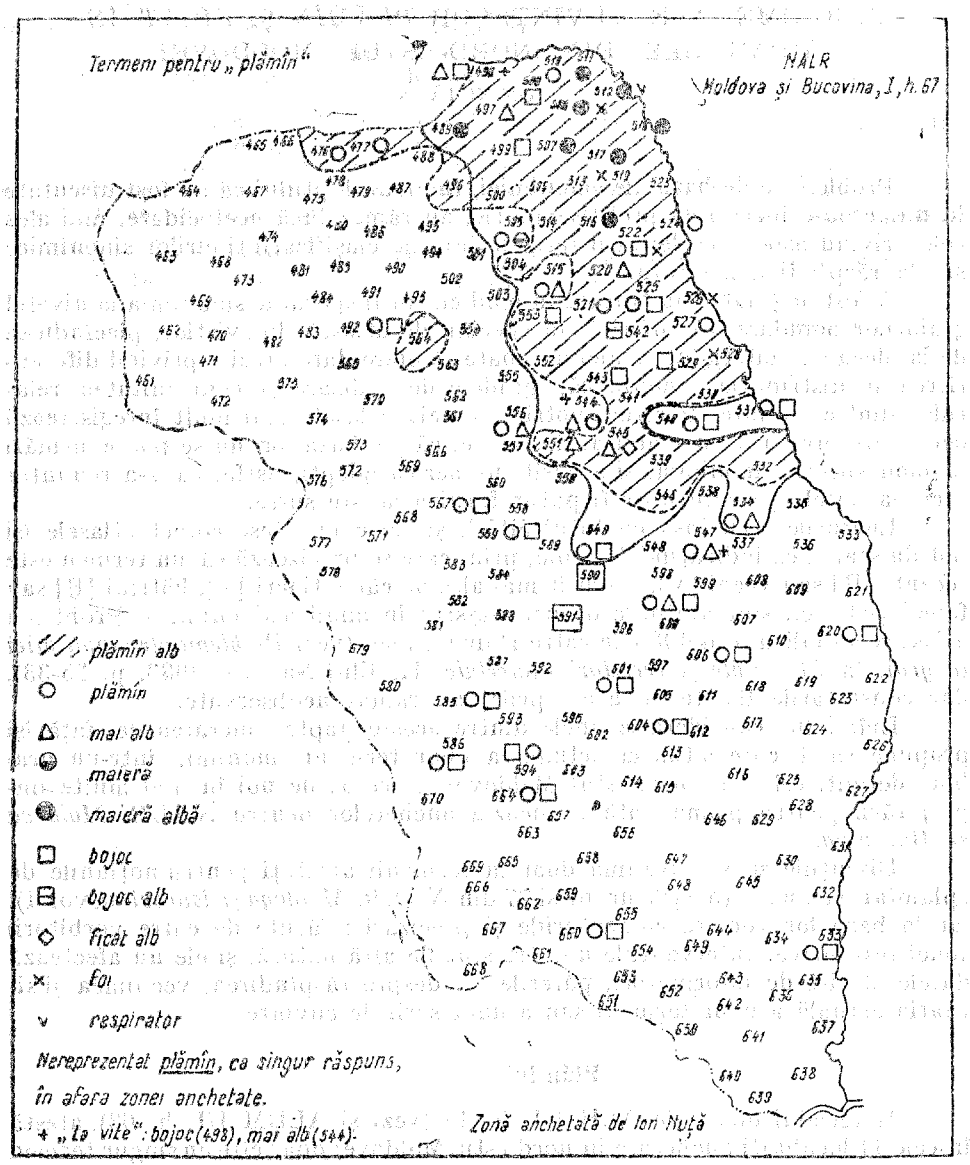

Fig. 1

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

În anchetele pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, I, din cele 45 de puncte anchetate în zona la care ne referim, doar în douăsprezece s-au primit răspunsuri unice : *plămîi albi* ; ~ *alb* (pct. 500, 504, 506, 513, 539, 546), *plămîn alb* ; *plămîi albi* (pct. 514, 532, 541) ; *plămîni albi, plămîi albi* ; *plămîi alb* (pct. 523), *plămîi alb* ; *plămîie albe* (pct. 530), *plămîn alb* ; *plămîni albi* (pct. 552). În celelalte au fost date mai multe, în care formele de bază sînt *plămîn (plămîi) alb* și, izolat, *plămîn (plămîi)*.

1. Serii sinonimice duble : *plămîn (plămîi) alb — mairă (maiură) albă* (pct. 489, 507, 511, 516, 517, 518), *plămîn (plămîi) alb — bojoc* (pct. 499, 509, 529, 543, 553), *plămîn (plămîi) alb — plămîn (plămîi)* (pct. 510, 521, 524, 527), *plămîn (plămîi) alb — mai alb* (pct. 497, 520, 551), *plămîn (plămîi) alb — foi* (pct. 519, 526, 528), *plămîn (plămîi) — bojoc alb* (pct. 542), *plămîn (plămîi) — mai alb* (pct. 515, 534, 544), *plămîn (plămîi) — mairă* (pct. 505), *plămîn (plămîi) — bojoc* (pct. 549).

2. Serii sinonimice formate din trei termeni : *plămîn (plămîi) alb — mai alb — bojoc* (pct. 498), *plămîn (plămîi) alb — foi — mairă albă* (pct. 508), *plămîn (plămîi) alb — respirator — maiură albă* (pct. 512), *plămîn (plămîi) alb — plămîn (plămîi) — bojoc* (pct. 525), *plămîn (plămîi) alb — ficat alb — mai alb* (pct. 545).

3. Serii sinonimice formate din patru termeni : *plămîn (plămîi) alb — plămîn (plămîi) — foi — bojoc* (pct. 522).

În celelalte zone anchetate pentru atlasul menționat seriile sinonimice sînt mai sărace, răspunsurile fiind, în cele mai multe cazuri, unice : *plămîn (plămîi)* (înregistrat în 140 de localități), *plămîn (plămîi) alb* (pct. 496, 564), *bojoc* (pct. 590) și *bojoc alb* (pct. 581). Dintre seriile sinonimice se întîlnesc mai des : *plămîn (plămîi) — bojoc* (în 16 localități din centrul și sudul Moldovei) și, foarte rar, *plămîn (plămîi) alb — plămîn (plămîi)* (pct. 476, 477), *plămîn (plămîi) — mai alb* (pct. 556), *plămîn (plămîi) — mai alb — foi* (pct. 547) și *plămîn (plămîi) — bojoc — mai alb* (pct. 600).

Ficat

Denumirea care caracterizează zona de nord-est a Moldovei este *plămîn (plămîi) negru*. Sintagma a fost înregistrată încă de Sever Pop (ALR I/I, h. 46 ; vezi și ALRM I/I, h. 69) în 7 din cele 11 localități anchetate (*plămîi negru* : pct. 402, 420, 424 ; *plămîi negri* ; *plămîie neagră* ; pct. 394 ; *plămîie neagră* : pct. 412 ; *plămîie negri* : pct. 418 ; *plămîi negre* ; *-mîie* : pct. 522), în celelalte fiind notate *mai (mai* ; *maiuri* : pct. 516 ; *mai* ; *maiere* : pct. 518 ; *maie* ; *mai* : pct. 538) și *maiul cel negru* (pct. 540), toate ca răspunsuri unice pentru noțiunea în discuție, cuvinte care se suprapun exact peste cele primite la întrebarea *plămîni* : *plămîn (plămîi) alb, plămîn (plămîi), mai alb*. De asemenea, sintagma a fost notată și de către Emil Petrovici la întrebarea pentru noțiunea *ficat de porc* : *plămîie neagră* (pct. 414) și *plămîile cele negre* (pct. 520) (vezi ALR II, s. n., vol. IV, h. 1123) ; *plămîie neagră* (pct. 414) și *plămîi negre* (pct. 520) (vezi ALRM II, s. n., vol. III, h. 942).

Astăzi, aproape în toate localitățile anchetate s-a răspuns *plămîn (plămîi) negru*, o creație pe terenul limbii române, în care determinantul adjectival a devenit indispensabil și s-a impus pentru a se evita confuziile cu denumirea pentru *plămîn*. Doar izolat, în șase localități, în locul sintagmei speci-

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

respective sînt plurale ale lui *mai* și nu ale lui *maieră*. (Nu avem nici un indiciu care să confirme că *maiuri* ar fi nu numai pluralul lui *mai* și *maiură*, ci și al lui *maieră*.)

Preluarea datelor din ALRM I/I, h. 68 (și nu din ALR I/I, așa cum reiese din titlul hărții nr. I), fără verificarea corectitudinii lor pe hărțile mari ale *Atlasului*, l-au determinat pe Boris Cazacu, în articolul *Denumirile românești ale ficatului și ale plămînilor după ALR* (în vol. *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică, 1966, p. 121—135), să afirme că „*maiere albe* apare în cîteva localități izolate din centrul și nordul Moldovei (pct. 536, pct. 540 și pct. 552)" (p. 124). (În nota 5, *loc. cit.*, se spune că „denumirea este, în schimb, foarte răspîndită în R.S.S. Moldovenească", afirmație exprimată însă mai clar în articolul *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, publicat în BL, IX, 1941, p. 85, unde autorul precizează că sintagma *maiere albe (bălăi)* „plămîni" se întîlnește în Basarabia, deși, în harta II, reprodusă după ALRM I/I, sînt hașurate tot greșit, prin semne identice cu răspunsurile pentru *maiere albe*, și pct. 536, 540 și 552, în care au fost înregistrate alte forme ; vezi *supra*.) Din aceleași cauze, ideea a fost preluată și în alte lucrări, mai recent în DLR.

2. Același substantiv feminin, urmat sau nu de determinantul *negru*, denumește ficatul. Termenul a fost înregistrat, în 23 de localități, toate în Basarabia, de către Sever Pop (vezi ALR I/I, h. 46), care nota aici situațiile diferite în care apărea cuvîntul : *maieră*, cu pluralele *maieri* (pct. 476, 647, 652) și *măieri* (pct. 658) ; *mairă*, cu pluralul *măieri* (pct. 665) ; *maieră*, cu plurale urmate de determinări : *maierile (cele) negre* (pct. 486, 669), *măieri cele negre* (pct. 436), *măierile negre* (pct. 440), *maieri cele negre* (pct. 480), *măierile negre* (pct. 498) ; *mairă*, cu pluralul *maiere negre* (pct. 458) ; *maiera (cea) neagră*, cu plurale fără determinări : *maieri* (pct. 428), *măiri* (pct. 445) ; plurale fără forme de singular : *maierile cele negre* (pct. 406, 451), *maieri negre* (pct. 434), *maiere negre* (pct. 660) ; *maiură*, cu sau fără determinant : *maiură* ; *maiuri* (pct. 454, 502), *maiură*; *maiurile cele negre* (pct. 492), *maiură neagră* ; *maiuri negre* (pct. 461), *maiură neagră*; *maiuri* (pct. 672).

Ca și în cazul lui *plămîni*, din materialul reprodus în ALRM I/I, h. 69, sînt excluse nejustificat punctele 434 (care are în notă și *maieri negre*) și 436 (cu răspunsul *maieră* ; *măieri cele negre*), dar Sever Pop adaugă pct. 456 (*maiurile negre*) și 467 (*maiurile cele negre*), considerînd deci că aceste forme nu sînt plurale ale lui *mai (negru)*, ci ale lui *maieră (neagră)*. Ele pot presupune și un singular *maiură*, care, nefiind însă notat, nu reușește să susțină această idee.

Referitor la articolele publicate de către Boris Cazacu, observăm faptul că autorul atestă formele *maieră* și *maieră neagră* doar în varianta franceză din 1941, cu precizarea că ele apar în Basarabia și Transnistria (BL IX, 1941, p. 84). În 1966 autorul nu le mai consemnează, probabil pentru motivul că acestea au fost înregistrate doar în afara frontierelor actuale ale României.

Tot în legătură cu această problemă trebuie considerată ca inexactă și afirmația făcută în 1966, potrivit căreia „aria *maieră neagră* «ficat» (harta I) este aproape identică cu aria *maiere albe* «plămîni» (harta II)" (B. Cazacu, *art. cit.*, p. 128), deoarece, pe harta la care se face prima trimitere, nu există răspunsul *maieră neagră*. Afirmația aceasta are acoperire și poate

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

fi acceptată (parțial însă ; trebuie excluse de aici pct. 536, 540 și 552), numai dacă luăm în considerație cele expuse în BL (an. IX, 1941, p. 88, și h. I, II), unde sînt reproduse rezultatele anchetelor efectuate de ALR I/I și ALRM I/I în stînga Prutului.

Formele în discuție (*maieră, maieră albă, maieră neagră* etc.) apar și astăzi aproximativ pe același teritoriu din Republica Moldova, deși hărțile din ALM II/II (h. 735, „plămîni", și 738, „ficat"), prin faptul că nu notează forme de singular, creează falsa impresie că ele nu ar exista. Dar pluralele înregistrate (*maieri, mairi, măiri, maire*) nu ne conduc decît spre formele de singular *maieră, mairă*, eventual și *maiură*.

Neatestate anterior în nici o parte a teritoriului actual românesc, substantivul și sintagmele discutate mai înainte apar astăzi, pe baza anchetelor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, în nord-estul Moldovei, în județul Botoșani, sub formele : *mairă* „plămîn" (pct. 505), *mairă albă* „plămîn" (pct. 489, 507, 508, 511, 516, 518), *maiură albă* „plămîni" (pct. 512, 517), *mairă neagră* „ficat" (pct. 489, 505, 507, 508, 511, 516, 518, 553) și *maiură neagră* „ficat" (pct. 512, 517). Pluralul lui *mairă* este *maire*, iar al lui *maiură, maiuri*.

Faptul că informatorii care au dat răspunsurile fac precizarea că aceste cuvinte sînt vechi sau că sînt cunoscute de către oamenii mai în vîrstă, duce la concluzia că substantivele acestea sînt anterioare perioadei înregistrărilor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*, cu siguranță, frecvente și în timpul culegerii datelor pentru ALR.

Referitor la etimologia substantivelor discutate mai sus, precizăm că ele reprezintă singulare refăcute după pluralul *maiuri* (vezi și B. Cazacu, *art. cit.*, 1966, p. 127 : „*maieră* este o formă refăcută după pl. *maiuri*" ; cf. și BL, IX, 1941, p. 87).

Mairă și *maieră* ar putea proveni însă și de la un alt plural al lui *mai, maiere*, atestat de către Sever Pop la Trifești — Iași (vezi ALR I/I, h. 46, pct. 518) și întîlnit astăzi destul de des în nord-estul Moldovei, înregistrat în localități din afara punctelor *Atlasului*.

După parcurgrea sumară a acestor fapte de limbă, oferite de atlasele lingvistice, se impun cîteva considerații de ordin general.

1. Trebuie subliniată de la bun început bogăția sinonimelor referitoare la noțiunile „plămîni" și „ficat", diversitatea și larga lor circulație, deși, într-o fază inițială, putem măcar presupune că unele dintre ele au avut și încă mai păstrează uneori un caracter spontan, ocazional, limitat și individual. Privite în ansamblu, sinonimele atestate în nord-estul Moldovei sînt mult mai numeroase nu numai dacă le raportăm la datele oferite de celelalte zone ale Moldovei și Bucovinei, ci și dacă le comparăm cu cele din atlasele lingvistice publicate. Astfel, așa cum am precizat și mai înainte, ALR I/I, h. 45 și 46 (vezi și ALRM I/I, h. 68 și 69) înregistrează pentru zona pe care o discutăm doar cîte trei forme (*plămîn, plămîn alb* și *mai alb*, pentru „plămîn" ; *plămîn negru, mai* și *mai negru*, pentru „ficat"), iar în noile atlase lingvistice situația se prezintă astfel : *plămîni* : *ALRR. Maramureș*, I, h. 104 : *plămîn* ; *NALR. Oltenia*, I, h. 92 : *plămîn, bojoc, ficat alb* ; *NALR. Banat*, I, h. 95 : *plămîn, ficat alb, jigărițe, jigări, bojine* ; *ficat* : *NALR. Oltenia*, I, h. 108 : *ficat, mai, ficat negru, plămîn negru* ; *NALR. Banat*, I, h. 94 : *ficat, mai, ficat negru*. Referitor la ultimul dicționar de sinonime (Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982), acesta înregistrează

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

doar cîte două forme, deși materialul consultat ar fi oferit și alte exemple : *pulmon* și *bojoc*, pentru *plămîn* ; *plămîn* (probabil, ar fi trebuit *plămîn negru*) și *mai* pentru *ficat*.

2. Seriile sinonimice discutate, atît de frecvente în nord-estul Moldovei, au un caracter permanent, de lungă durată, sînt cunoscute și utilizate de majoritatea vorbitorilor fiecărei localități și sînt definitorii pentru o arie relativ întinsă. Numai așa se poate explica și faptul că aici nu apar așa-numitele serii sinonimice ocazionale, întîlnite în mod obișnuit în sfera terminologiei corpului omenesc.

3. În cadrul aceleași serii nu se face prea mult simțită necesitatea unei nuanțări expresive (în cadrul seriei se întîlnește, în mod cu totul întîmplător, doar cîte un sinonim cu valoare metaforică), care, adesea, nici nu se poate realiza, spre deosebire de situațiile întîlnite la alte denumiri, din aceeași sferă semantică, unde cazurile acestea apar frecvent (de exemplu, în cazul numelor date pentru *mărul lui Adam, omușor, creștetul capului, amigdale, pupilă, rotulă* etc., vezi Ion Nuță, *Terminologia corpului omenesc. Creații metaforice în graiurile populare din nord-estul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXX, 1985, A, p. 195—204). Este adevărat că uneori, în diverse situații, sînt utilizate expresii de tipul *a-și mînca* sau *a mînca* (cuiva) *ficații (plămînii)*, *a (-i) plesni* (cuiva) *maiul în el* (de ...), dar se pare că ele se datoresc, în mare parte, influenței limbii literare. Aparent s-ar mai putea invoca și faptul că *plămînul* este numit și *ficat*, iar acesta din urmă poate căpăta numele primului, dar în astfel de situații termenul-bază este urmat totdeauna de un determinant (*alb, negru, bălai*) și atunci această posibilitate este exclusă.

4. Sinonimele pentru „plămîn" și „ficat" au o valoare *absolută (totală)*, sînt folosite în sensul lor tehnic, componenții seriilor sinonimice caracterizîndu-se printr-o identitate perfectă a sensurilor. Nu este vorba, în cazul de față, doar de o realizare la nivelul dubletelor, a cuvintelor perechi, ci de un cadru mult mai amplu, care cuprinde trei-patru termeni.

5. Seriile sinonimice au la bază, în cele mai multe cazuri, cuvinte vechi, de origine latină, care aparțin limbii comune, (*plămîn, ficat*), un împrumut recent (*mai*<magh. *máj*, care, ca și *ficat*, a aparținut terminologiei culinare), dar, mai ales, unele creații pe terenul limbii române (*bojoc*<*boș* + suf. *-oc*, cu o ușoară nuanță expresivă, *maieră*), în special sintagme, în care termenul principal este urmat de un determinant (*plămîn alb, plămîn negru, ficat alb, ficat negru* etc. ; credem că aceste sintagme sînt creații românești și nu împrumuturi din ucraineană, așa cum se mai susține încă, deoarece un astfel de procedeu este forte frecvent în limba română).

6. Termenii noi sînt extrem de rari, au o ușoară notă metaforică, uneori chiar o nuanță ironică, se întîlnesc cu totul întîmplător și par, în unele situații, a fi creații apărute ad-hoc, care aparțin unui grup restrîns de vorbitori. Este cazul apariției în diverse serii sinonimice a substantivelor *respirator* și *foi* „plămîn", primul înregistrat într-o singură localitate (pct. 512), cel de al doilea, în cinci localități din zonă (pct. 508, 519, 522, 526, 528) și încă în una, vecină acesteia (pct. 547).

7. Sinonimele prezentate aici au, în vorbirea curentă, o întrebuințare diferențiată în funcție de instrucția, de vîrsta și de dispoziția de moment a vorbitorului. Acestea apar în situații diferite, la intervale de timp nestabilite și au rolul de a da o notă de originalitate exprimării. În cursul anchetelor dia-

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)

lectale ele au fost date spontan, informatorul făcînd, de regulă, aprecieri exacte cu privire la circulația lor, la categoriile vorbitorilor care le întrebuințează, la preponderența unui cuvînt față de celălalt, definind, nu o dată, un termen prin sinonimul său corespunzător.

8. Frecvența sinonimelor într-o anumită zonă ar putea duce la concluzia că anchetatorul a acordat o atenție prea mare, poate chiar nejustificată, acestui lucru, că l-au interesat, în mod deosebit, problemele răspîndirii, sinonimiei și semantismului unor termeni. Au existat și în alte împrejurări asemănătoare astfel de acuze, dar concluziile care s-au tras rămîn discutabile, pentru că o afirmație de acest tip ar presupune, din partea celui care o face, cunoașterea exactă atît a specificului zonei, cît și a posibilităților, a gradului de receptivitate a și a nivelului de cunoștințe ale celor anchetați. Numai cine a cercetat amănunțit graiul unei localități și a venit în contact direct cu vorbitorii ei poate să confirme sau să infirme valabilitatea acestei ipoteze.

9. Situațiile semnalate aici, în legătură cu termenii *plămîn* și *ficat*, sînt fapte reale, caracteristice zonei de nord-est a Moldovei, și ele vin să întregească ideea că trăsătura esențială ce caracterizează acest grai este bogăția și varietatea lexicului (vezi, spre exemplificare, *NALR. Moldova și Bucovina*, răspunsurile din hărți și din MN). Sinonimia este o problemă fundamentală a lexicologiei și efortul de a scoate la iveală factorii principali de îmbogățire a limbii literaturii și a limbii în general nu poate fi neglijat.

SYNONYMES DES MOTS *PLĂMÎN* „POUMON" ET *FICAT* „FOIE" DANS LES PARLERS DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Sur la base des données fournies par le *NALR. La Moldavie et la Bucovine*, l'auteur discute de la situation actuelle des synonymes des mots *poumon* et *foie*.

L'auteur met en évidence la richesse de ces synonymes, leur diversité, leur grande circulation, leur caractère permanent et l'usage qu'en font la grande majorité des locuteurs d'une localité, d'une aire linguistique assez étendue.

La fréquence des séries synonymiques attestées au nord-est de la Moldavie confirme l'idée que les principaux traits caractéristiques de ces parlers sont la richesse et la variété du lexique.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1365 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:41 UTC)